

ŁUKASZ TOMASZ SROKA

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

Maria Gotzen-Dold, Mojżesz Schorr und Majer Bałaban. Polnisch-jüdische Historiker der Zwischenkriegszeit [Mojżesz Schorr i Majer Bałaban. Polsko-żydowscy historycy okresu międzywojennego], Schriften des Simon-Dubnow-Instituts, Band 20, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2014, ss. 3331

Prezentowana książka wpisuje się w popularny ostatnio nurt badań nad inteligencją żydowską, która żyła i pracowała na ziemiach polskich w minionych wiekach. Osobistości, którym została poświęcona, to wybitni historycy, którzy jednocześnie sami stali się częścią historii. Badali między innymi polsko-żydowskie pogranicze kulturowe, a jednocześnie w wyraźny sposób je współkształtowali. Ich osiągnięcia na niwie naukowej są trudne do przecenienia. Obroniona przez Mojżesza Schorra (1874-1941) w 1899 roku na Uniwersytecie Lwowskim praca doktorska pt. *Organizacja Żydów w Polsce od czasów najdawniejszych do r. 1772*, uważana jest za początek nowożytnej historiografii żydowskiej w Polsce². Schorr bez reszty poświęcił się badaniom nad orientalistyką, prawem babilońskim i semitologią. Z tej racji, że przyszedł na świat w Przemyślu, nie zaskakuje specjalnie, że spod jego pióra wyszła – skądiną światna – książka zatytułowana: *Żydzi w Przemyślu do końca XVIII wieku* (Lwów

¹ Tekst jest zmienioną i rozszerzoną wersją recenzji przygotowanej dla: <https://www.pol-int.org/pl>.

² Zob. R. Żebrowski, *Wokół genezy historiografii żydowskiej w Polsce*, [w:] *Żydzi i Judaizm we współczesnych badaniach polskich*, t. 2, red. K. Pilarczyk, S. Gąsiorowski, Kraków 2000, s. 189-203.

1903). Majer Bałaban (1877-1942) był z kolei pionierem nowoczesnych badań nad historią i kulturą Żydów galicyjskich, ze szczególnym uwzględnieniem Żydów krakowskich i lwowskich. Na jego spuściznę składają się m.in. prace: *Żydzi lwowscy na przełomie XVI i XVII wieku* (Lwów 1906), *Historia Żydów w Krakowie i na Kazimierzu 1304-1868* (t. 1: 1304-1655, Kraków 1912, t. 2: 1656-1868, Kraków 1931), *Dzieje Żydów w Galicyi i w Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772-1868* (Lwów 1914), *Historia lwowskiej synagogi postępowej* (Lwów 1937). Do tej pory cieszą się one dużym zainteresowaniem wśród osób prowadzących badania naukowe z tego zakresu. Nadto Bałaban wiele miejsca w swojej twórczości poświęcił też historii historiografii, kwestii zabytków i religijności Żydów polskich. Obydwa uczeni zmarli podczas II wojny światowej.

Wydawać by się mogło, że upływ czasu, a przede wszystkim znaczących rozmiarów dorobek Schorra i Bałabana skutkować winien obfitością prac na ich temat. W konsekwencji tego na początku XXI wieku większość kluczowych informacji na temat obu naukowców powinna nam być dobrze znana. Niestety, jest zgoła inaczej. Życiorysy Schorra i Bałabana wciąż kryją przed nami dużo ważkich i interesujących zagadnień. Jak wielki potencjał tkwi w badaniach nad ich życiem i twórczością, jak pokaźne są niedostatki naszej wiedzy na ich temat, to właśnie doskonale udowadnia najnowsza książka Marii Gotzen-Dold. Ukazała się w ramach renomowanej serii: *Schriften des Simon-Dubnow-Instituts* wydawanej przez oficynę Vandenhoeck & Ruprecht Göttingen.

Jest to praca pod wieloma względami oryginalna. Mamy bowiem do czynienia z biografią pretekstową obejmującą bieg życia dwóch osób, powiązanych ze sobą różnymi czynnikami, a jednak znacząco różniących się od siebie. Przyjęcie takiego zakresu tematycznego niosło ze sobą ryzyko zbudowania niejasnej dla odbiorcy konstrukcji i rozmycia celu badawczego książki. Autorka zręcznie jednak ominęła te niebezpieczeństwa. Dzięki temu otrzymaliśmy znakomitą książkę traktującą o życiu i działalności naukowej dwóch wybitnych uczonych, których biogramy w sposób naturalny splecione było z losem kilku milionów Żydów polskich. Wobec tego należy ocenić pozytywnie to, że Autorka wkomponowała w tę pracę pytania dotyczące asymilacji i emancypacji Żydów oraz rozwoju ruchu syjonistycznego.

Książka składa się z czterech rozdziałów, są to kolejno: I. *Pochodzenie, młodość, edukacja* (podrozdziały: *Dzieciństwo i młodość: pokolenie asymilacji, Czas studiów, Lekcja historii*), II. *Służba publiczna* (podrozdziały: *Niezgodności: żydowska tradycja edukacyjna i polityka edukacyjna państwa, Odpowiedzi na dychotomię: pomiędzy wiarą ojców a potrzebami ojczyzny*), III. *Schorr i Bałaban jako historycy* (podrozdziały: *Institucje i struktury: historiografia żydowska w Polsce, Mojżesz Schorr jako historyk Żydów w Polsce, Majer Bałaban – polski Heinrich Graetz?*), IV. *Na końcu ich czasu* (traktujący o aresztowaniu Schorra przez NKWD i jego śmierci w łagrze w Uzbekistanie oraz o tragicznej śmierci Bałabana w warszawskim getcie).

Dodatkową wartością książki są zamieszczone w niej drzewa genealogiczne Mojżesza Schorra (s. 276-277) i Majera Bałabana (s. 278-279) oraz wykaz ich prac z podziałem tematycznym (s. 280-300). Jest to dość istotna pomoc dla osób badających

życie i twórczość Schorra i Bałabana, czy też posiadających podobne do nich zainteresowania naukowe. Dorobek tych historyków jest co prawda znany, ale na pewno nie w całości – w literaturze naukowej najczęściej przywoływane są najbardziej popularne i łatwo dostępne (choćby za sprawą nowych wydań lub reprintów) prace Schorra i Bałabana. Natomiast już sam wykaz przygotowany przez Autorkę wskazuje jak rozległa i różnorodna jest ich spuścizna.

Cele badawcze przyjęte przez Marię Gotzen-Dold zasadzają się na kilku osiach. Z jednej strony życiorysy Schorra i Bałabana stanowią klucz do analizy specyfiki środowiska żydowskiego w Polsce, z drugiej – wyraźne naświetlenie tła historycznego służy lepszemu zrozumieniu kolei życia tych wielkich uczonych. Przyszli na świat w czasie, gdy triumfy święciła asymilacja Żydów. Gdy wchodzili w dorosłe życie, przechodziła ona zdecydowane załamanie, ustępując pola syjonizmowi. Ścieraniu się tych dwóch światopoglądów wciąż towarzyszyła walka o emancypację Żydów, o umożliwienie im swobodnego dostępu do katedr uniwersyteckich, do wielu zajęć, które wcześniej dla ludności żydowskiej były zakazane. Nie był to wszakże dyskurs wyłącznie wewnątrzżydowski. Różne postawy przyjmowane przez Żydów stanowiły wszelako odpowiedź na zmiany zachodzące w otaczającym ich świecie: modernizację, rozwój miast, postęp notowany w nauce i technice, ale też wzrost nastrojów nacjonalistycznych w Europie i nasilenie się nowoczesnego antysemityzmu. Żydzi polscy nie pozostali też obojętni na kwestię odrodzenia się Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej. Życie Schorra i Bałabana, naznaczone tak wielkimi i przełomowymi procesami i zjawiskami, znalazło swój nieszczęśliwy finał w równie potężnym, co tragicznym wydarzeniu, jakim była druga wojna światowa, która przyniosła Zagładę Żydów. Uprawnione wydaje się stwierdzenie, że Schorr i Bałaban nie tylko badali i opisywali, ale też aktywnie i wydatnie współtworzyli historię. Autorka nie straciła zarazem z horyzontu pracy naukowo-badawczej Schorra i Bałabana, której poświęciła rozdział trzeci. Objęła analizą specyfikę i zawartość ich dorobku, charakterystyczne dla nich metody oraz percepcję ich prac.

Dla polskiego czytelnika nurtująco brzmi wymieniony już tytuł jednego z podrzdziałów: *Majer Bałaban – polski Heinrich Graetz?* (w oryg. *Majer Bałaban – ein polnischer Heinrich Graetz?*). Jest to część książki, która jako jedyna wywołuje pewien niedosyt. Szkoda, że Autorka skupiła się niemal wyłącznie na drobiazgowym wypunktowaniu i ocenie cech szczególnych twórczości piśmienniczej Bałabana. To bardzo potrzebne, cenne i budzi najwyższe uznanie, ale mamy tu do czynienia ze straconą okazją do zastosowania komparatystyki. Zabrakło szerszych porównań i odniesień do literatury światowej. Zdecydowanie więcej miejsca należało poświęcić zagadnieniu źródeł inspiracji naukowych Bałabana. Wypadało też postawić pytanie o jego ewentualny wpływ na kształt historiografii powszechnej. Przywołany w tytule Heinrich Graetz pojawia się dopiero na samym końcu podrzdziału, gdy Autorka dokonuje puenty (odnajdziemy w niej opinię, że w ogólnej ocenie Bałaban sytuuje się niżej od Graetza, ale za to odegrał doniosłą rolę jako ten, który wznosił pomost pomiędzy historiografią polską a żydowską, s. 246). Analiza porównawcza twórczości Bałabana i Graetza (lub innych wymienionych naukowców) mogła skutkować

szeregiem istotnych konstatacji. Zdecydowanie lepiej omówiona została percepcja dorobku Schorra. Warto w tym miejscu zauważyć, że lektura książki Marii Gotzen-Dold skłania do wniosku, iż większe oddziaływanie międzynarodowe zapewnił sobie Mojżesz Schorr. Trudno jednoznacznie rozstrzygnąć, na ile był to wynik jego talentu, a w jakim stopniu prowadzenia przez Schorra zaawansowanych badań nad historią powszechną, podczas gdy Bałaban skupił się niemal wyłącznie na dziejach Żydów polskich.

Zajmujące są krótkie informacje na temat pielęgnowania pamięci o Schorze i Bałabanie w Izraelu. Uwzględniając uwagę zamieszczoną we wcześniejszym akapicie nie zaskakuje, że zwłaszcza Schorr został godnie upamiętniony. W 1946 roku imię Mojżesza Schorra nadano jednej z ulic w Tel Awiwie (zatem jeszcze przed proklamacją niepodległości). W 1980 roku jego imię przyjęła ulica w Jerozolimie. Oprócz tego w Tel Awiwie działa należąca do „B'nei B'rith” loża „Mojżesz Schorr” (zważywszy, że Schorr i Bałaban byli prominentnymi członkami międzynarodowego Zakonu Synów Przymierza „B'nei B'rith”)³. W 1991 roku Uniwersytet Hebrajski w Jerozolimie uczcił 50. rocznicę śmierci Schorra specjalną konferencją. Bałaban został patronem ulicy w mieście Cholon, położonym nieopodal Tel Awiwu (s. 257, 267).

Osobnego komentarza wymaga erudycja i pracowitość Autorki. Zdołała Ona zebrać miarodajną literaturę przedmiotu, na którą składają się prace bardziej lub mniej znanych, ale zawsze poważnych autorów współczesnych i dawnych. Zaliczają się do nich uczeni tej miary, co: Natalia Aleksium, Gershon Bacon, Szyja Bronsztejn, Martin Buber, Alina Cała, Łucja Charewiczowa, Wacław Wierzbieniec, Helena Dattner-Śpiewak, Szymon Dubnow, Wilhelm Feldman, Michał Galas, Stefan Gąsiorowski, Tomasz Gąsowski, Jakub Goldberg, Maria Kłańska, Heiko Haumann, Szymon Rudnicki, Gerald Stourzh, Anna Veronika Wendland, Andrzej Żbikowski i Rafał Żebrowski. Autorka sięgnęła do trzydziestu dwóch periodyków naukowych i popularnych, wydawanych w badanej przez Nią epoce oraz współcześnie. Pośród tych wydawnictw odnajdujemy: „Allgemeine Zeitung des Judentums”, „Almanach Żydowski”, „Głos Gminy Żydowskiej. Organ Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Warszawie”, „Miesięcznik Żydowski”, „Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums” oraz „Polin. Studies in Polish Jewry”. Szczególny szacunek wzbudza obszerna podstawa źródłowa. Składają się na nią materiały przechowywane w zbiorach następujących instytucji: Centralne Państwowe Historyczne Archiwum Ukrainy we Lwowie (Центральний Державний Історичний Архів України у Львові), Państwowe Archiwum Obwodu Lwowskiego we Lwowie (Державний Архів Львівської Облaсті), Lwowska Narodowa Biblioteka Naukowa im. Wasyła Stefanyuka (Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, mieszcząca się w budynku dawnego Ossolineum), Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum

³ Por. A. Kargol, *Powojenne losy polskich łóż B'nai B'rith na emigracji (Przyczynek do badań nad historią B'nai B'rith w Polsce)*, [w:] *Masoneria polska w kraju i na emigracji*, red. K. Karolczak, Ł. T. Sroka, Kraków 2012, s. 82-87.

Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Narodowe w Krakowie (poprzednio Archiwum Państwowe w Krakowie), Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie⁴ oraz YIVO Institute for Jewish Research w Nowym Jorku. Rozległe kwerendy archiwalne pozwoliły Marii Gotzen-Dold dotrzeć do nieeksplorowanych wcześniej źródeł. Obok dużej wagi obranego tematu, oryginalnej konstrukcji i wartkiej narracji jest to najważniejsza zaleta ocenianego dzieła.

Wypada też odnieść się do walorów redakcyjnych i edytorskich książki. Otóż jest to praca wydana bardzo starannie. Chodzi tu zarówno o kwestie przynależne do obowiązków Autorki, jak też redaktorów i wydawców. Autorce należą się słowa uznania za przemyślaną konstrukcję i styl, dzięki którym książkę czyta się bardzo dobrze. Zasługą wydawcy jest brak uchybień językowych czy stylistycznych, a także szata graficzna publikacji. Przy tej okazji nasuwa się pytanie: skoro książka wydana jest dla szerokiego kręgu odbiorców, także tych słabo obeznanych z najważniejszymi miejscami związanymi z aktywnością Schorra i Bałabana (Lwów, Kraków, Warszawa i inne), to może dla czytelnika korzystne pod względem poznawczym byłoby zamieszczenie w pracy większej liczby ilustracji tematycznych? W obecnym wydaniu znajduje się tylko jedna ilustracja, będąca zresztą powtórzeniem (rozwinieciem) materiału zamieszczonego na okładce. Jest to fotografia przedstawiająca obydwu profesorów idących jedną z warszawskich ulic w 1936 roku. Obok fotografii prezentujących np. miejsca, z którymi profesorowie związani byli zawodowo, można było zamieścić ich rękopisy, autografy itd. Zapewne nie był to problem leżący po stronie Autorki, gdyż dotarła Ona do zespołów archiwalnych, w których takie materiały się znajdują. O wiele istotniejszy wydaje się inny mankament książki. Mianowicie obejmuje ona temat, który ma wszelkie predyspozycje ku temu, by zainteresować czytelników w Polsce, na Ukrainie, w Izraelu oraz w USA. Tymczasem w książce brakuje streszczenia w językach: polskim, ukraińskim lub hebrajskim. Nie ma nawet streszczenia w języku angielskim. Na wysokie noty zasługuje skrupulatna bibliografia oraz indeks osób. Z powodu dużej mobilności naukowej Schorra i Bałabana doskwiera jednak brak indeksu geograficznego.

Wymienione niedociągnięcia w żaden jednak sposób nie pomniejszają bardzo wysokiej oceny prezentowanego dzieła. Podsumowując, Autorka przyjęła niebudzący najmniejszych zastrzeżeń zakres tematyczny i chronologiczny, zastosowała oryginalne i uzasadnione rozwiązania konstrukcyjne, wykazała się niezwykłą erudycją i pracowitością. Dotarła nie tylko do miarodajnej literatury, ale także – a może przede wszystkim – do źródeł rozproszonych w różnych archiwach. To wszystko sprawia, że jest to książka zdecydowanie godna polecenia dla wszystkich zainteresowanych życiem oraz dorobkiem Schorra i Bałabana, historią miejsc oraz instytucji współtworzonych przez obydwu bohaterów, a także kwestią asymilacji i emancypacji Żydów, zagadnieniami naukowymi zgłębianymi przez uczonych i wreszcie historią Żydów polskich od schyłku XIX wieku do wybuchu drugiej wojny światowej.

⁴ W bibliografii błędnie zapisana jako: Biblioteka Polskiej Akademii Nauk.

Bibliografia

- Gotzen-Dold M., *Mojżesz Schorr und Majer Bałaban. Polnisch-jüdische Historiker der Zwischenkriegszeit*, Göttingen 2014, *Schriften des Simon-Dubnow-Instituts*, Bd. 20.
- Kargol A., *Powojenne losy polskich łóż B'nai B'rith na emigracji (Przyczynek do badań nad historią B'nai B'rith w Polsce)*, [w:] *Masoneria polska w kraju i na emigracji*, red. K. Karolczak, Ł. T. Sroka, Kraków 2012, s. 82-87.
- Żebrowski R., *Wokół genezy historiografii żydowskiej w Polsce*, [w:] *Żydzi i Judaizm we współczesnych badaniach polskich*, t. 2, red. K. Pilarczyk, S. Gąsiorowski, Kraków 2000, s. 189-203.

